

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-322-5-27>

УДК 338:91

Гульнара Іслам Кізи АБДУЛЛАЄВА

Інститут географії імені акад. Гасана Алієва
Азербайджанської національної академії наук
<https://orcid.org/0009-0004-9418-189X>

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МІСТ У ПІВНІЧНИХ ПРИМЕЖНИХ РАЙОНАХ АЗЕРБАЙДЖАНУ І РЕГУЛЮВАННЯ ЇХ РОЗВИТКУ

Мета статті дослідити особливості демографічного та соціально-економічного розвитку міст у північних прикордонних районах Азербайджану (Шекі, Загатала, Гах, Балакен, Габала, Огуз, Хачмаз, Гусар), визначити напрями їх перспективного регулювання відповідно до тенденцій, що відбуваються. У статті використано такі методи, як історичний огляд, аналіз статистики різних періодів, порівняльний аналіз та описовий метод демонстрації географічних об'єктів. У дослідженні йдеться про врахування геостратегічних значень розселення населення у прикордонних районах, про важливість забезпечення їх економічного, соціального та екологічного розвитку, врегулювання міграційних процесів населення, створення нових робочих місць та реалізація інших соціальних програм.

Новизною у статті є те, що фактично обґрунтовуються напрями демографічного, соціально-економічного розвитку міст не лише як основні опорні каркаси регіону, а й у плані загальнореспубліканських інтересів, геополітично-стратегічного становища. У статті також були визначені соціально-економічні, природно-географічні та ін. фактори, що впливають на розташування міст у північних прикордонних районах. У дослідженні говориться, що міста є найбільшими господарськими центрами країни та основними центрами розселення населення. У статті науково аналізуються географічні проблеми в Азербайджані. Уточнено особливості Rego. Дійшли висновку, що наукові аналізи, що відповідають географічним змінам, мають бути збільшені, у дослідженнях такі питання розглядаються комплексно та універсально.

У дослідженні говориться, що міста є найбільшими господарськими центрами країни та основними центрами розселення населення. До встановлення радянської влади в Азербайджані, на цій території існували лише міста Шекі та Загатала. Хоча ці два населені пункти вже давно сформувалися як міста, але міський статус вони набули лише 1840 року. А міста Балакен, Гах, Габала, Гусар, Хачмаз, Огуз та інші поселення, що розташувалися на території адміністративних районів, були створені в роки радянської влади, набули міського та селищного статусу. В цілому, економіко-географічний аналіз розвитку міст північних прикордонних районів дозволяє дійти наступних висновків та висунути низку пропозицій:

- у створенні міських населених пунктів та формуванні їх сучасної системи, провідну роль відіграла організаційно-господарська, соціально-адміністративна управлінська функція, яку вони виконують для навколишніх територій;

- іншим містоутворюючим фактором є харчова промисловість, яка представлена малооб'ємними підприємствами, що в основному спираються на переробку місцевої сільськогосподарської сировини.

Ключові слова: місто, селище, населення, прикордонні райони, демографічний потенціал

Gulnara Islam ABDULLAEVA

Institute of Geography of the Azerbaijan National Academy of Sciences

PECULIARITIES OF DEVELOPMENT OF CITIES IN THE NORTHERN BORDER REGIONS OF AZERBAIJAN AND THE REGULATION OF THEIR DEVELOPMENT

The aim of the article is to investigate the features of the demographic and socio-economic development of cities in the northern border areas of Azerbaijan (Sheki, Zagatala, Gakh, Balaken, Gabala, Oguz, Khachmaz, Husar), to determine the direction of their perspective regulation in accordance with the trends that are taking place. The article uses such methods as historical overview, analysis of statistics of different periods, comparative analysis and descriptive method of demonstration of geographical objects. The study deals with taking into account the geostrategic significance of population resettlement in border areas, the importance of ensuring their economic, social and ecological development, regulating population migration processes, creating new jobs and implementing other social programs. The novelty of the article is that the directions of the demographic, socio-economic development of the cities are actually substantiated not only as the main supporting frames of the region, but also in terms of national interests, geopolitical and strategic situation. The article also identified socio-economic, natural-geographic, and other issues. factors affecting the location of cities in the northern border areas. mostly became possible during the years of Soviet power. The study says that cities are the largest economic centers of the country and the main centers of population settlement. The article scientifically analyzes geographical problems in Azerbaijan. Clarified features of Rego. It is concluded that it is clear from the article that scientific analyzes corresponding to geographical changes should be increased, such issues are considered comprehensively and universally in research.

The study says that cities are the largest economic centers of the country and the main centers of population settlement. Before the establishment of Soviet power in Azerbaijan, only the cities of Sheki and Zagatala existed on this territory. Although these two settlements have long been formed as cities, they acquired city status only in 1840. And the cities of Balaken, Gakh, Gabala, Husar, Khachmaz, Oguz and other settlements located on the territory of administrative districts were created during the years of Soviet power and acquired the status of cities and towns. In general, the economic and geographical analysis of the development of the cities of the northern border regions allows us to reach the following conclusions and put forward a number of proposals: in the creation of urban settlements and the formation of their modern system, the leading role was played by the organizational-economic, social-administrative management function that they perform for the surrounding territories; another city-forming factor is the food industry, which is represented by small-scale enterprises that mainly rely on the processing of local agricultural raw materials.

Key words: city, settlement, population, border areas, demographic potential

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Досліджуваний нами регіон межує із півночі з Росією, і з північного заходу Грузією. Прибережні та прикордонні райони, регіони, в економіку яких активно вкладається закордонний капітал, є стратегічними територіями державного значення. Розвиток цих територій здійснюється відповідно до стратегічних цілей держави (Юсупов, 2015: 204). Прикордонні території завжди мали стратегічну важливість для держави, оскільки розглядалися або як місця потенційного військового вторгнення, або як зони економічної та культурної інтеграції країн. Багатоплановість міжрегіональних політичних транскордонних відносин між країнами, що включають економічні, соціальні та екологічні аспекти, формує неповторний географічний образ прикордонної території.

Формулювання цілей статті

Мета статті дослідити особливості демографічного та соціально-економічного розвитку міст у північних прикордонних районах Азербайджану (Шекі, Загатала, Гах, Балакен, Габала, Огуз, Хачмаз, Гусар), визначити напрями їх перспективного регулювання відповідно до тенденцій.

Аналіз досліджень та публікацій

Як і в усьому світі, також в Азербайджанській Республіці населені пункти, і особливо великі міста є основним опорним каркасом соціально-економічного життя. Зміни не тільки соціально-економічного, а й суспільно-політичного життя більш проявляються в містах. При вивченні систем розселення в прикордонних районах необхідно враховувати тип поселень, щільність населення, статево-віковий склад, економічні особливості та міграцію. Система міського розселення північних прикордонних районів, згідно з даними перепису населення 2022 року, представлена 9 містами: Хачмаз, Худат, Гусар, Загатала, Балакен, Гах, Габала, Огуз, а також місто республіканського значення Шекі та понад 20 селищ. За даними на початок 2022 року у цих містах проживає 216,7 тис. населення, а в селищах 49, 1 тис. (АГКС, 2022: 68). Багато селищ знаходиться в Хачмазському адміністративному районі. Їх число доходить до 12 (селища Шоллар, Істісу, Ашаги Леґер, Шінал, Далгали, Мешалі, Самурчай, Сахілляр, Гюнешлі, Турист, Арзу та Єні Хаят). Селища є по одному в кожному з районів Гусар (селище Самур), Загатала (селище Аліабад) та Балакен (селище Габагчель), по 2 у Шекі (селища Туран, Челебіхан), по 3 у Габала (селища Бум, Нідж, Вандам).

Незважаючи на дуже давню історію виникнення міських пунктів розселення, формування сучасної системи міського розселення та міського способу життя, здебільшого стали можливими в роки радянської влади. До встановлення радянської влади в Азербайджані, на цій території існували лише міста Шекі та Загатала. Хоча ці два населені пункти вже давно сформувалися як міста, але міський статус вони набули лише 1840 року. А міста Балакен, Гах, Габала, Гусар, Хачмаз, Огуз та інші селища, що розташувалися на території адміністративних районів, були створені в роки радянської влади, набули міського та селищного статусу. Ці населені пункти, зокрема, перетворилися на міста, виконуючи функцію господарсько-організаційних, соціально-культурних центрів навколишніх територій.

Вклад основного матеріалу

Найбільші міста за чисельністю населення в регіоні нашого дослідження – це Шекі та Хачмаз. Місто Шекі, чисельність населення, якого становить 65,8 тис. чоловік (АГКС, 2022: 68), розташований на південних схилах Великого Кавказу, на висоті 500-600 метрів над рівнем світового океану. Ріки Кіш і Тюр'ян, гірські розгалуження надають особливого вигляду формуванню морфологічної структури, і взагалі, конфігурації міста. Місто Шекі має складну та цікаву структуру. Поточна зі сходу на захід річка Гурджана ділить місто на дві частини – Південну на більшій висоті та Північну на долині.

Найкоротша відстань до гори Чухадурмаз рівною лінією від нижньої південної сторони Шекі до водороздільного хребта Великого Кавказу північ від кордону Росії, всього 18 км. Звідси є кілька проходів у Дагестан, заввишки 3000 метрів. Місто, в основному, розташоване біля підніжжя гори, на амфітеатроподібній ділянці з ухилом на південь у 3-4°, а то й більше градусів у деяких місцях (Інститут Географії ім. Г.А.Алієва, 2016: 98). Прикордонна (прикордонна) зона має низку відмінностей від внутрішніх районів, обумовлених її двоїстим становищем. З одного боку, населення, що проживає в ній, як і населення внутрішніх районів, є носієм історичних, культурних, економічних та інших особливостей даної держави. З іншого боку, саме в прикордонній зоні здійснюється більша частина реальних контактів із сусідніми країнами, розміщена основна інфраструктура, що їх забезпечує (Левчук, 2009: 307-312).

Шекі з півночі та сходу оточений горами, вкритими лісами, на півдні зі степом Ганих-Ейричай, а на заході Кишською річковою ложею, на якій систематично осідають селяви наноси. Будучи містом, що розташоване на гірському рельєфі, Шекі постійно вимагає уваги до свого благоустрою. У дні сильних злив каміння, щебені, бруд, що виносяться водою з навколишніх гір, топлять близькі до них навколишні двори, іноді викликаючи руйнування. Щоб запобігти руйнівному впливу повеней, були збудовані міцні залізобетонні греблі, а схили та дороги були укріплені камінням.

Оскільки розвиток міста на північ і схід був обмежений горами, він значно переріс до ложі річки Кіш, а деякі його квартали були споруджені над руслом. Два природні затискачі – повінь та висока

сейсмічність, створили дилему горизонтального та вертикального зростання Шеки. Зростанню завширшки заважає повінь, а висоту (будівництву багатоповерхових знань) висока сейсмічність.

Місто Шеки, будучи одним з найдавніших міст Кавказу, має безліч історичних та архітектурних будівель. На його розвиток завжди позитивно впливало сприятливе економічне та географічне положення. Місто Шеки відіграє роль регіонального центру Шеки-Загатальського економічного району.

Іншими словами, виконує функцію адміністративно-управлінського, організаційно-господарського, соціально-культурного центру для себе та навколишніх населених пунктів.

Шеки - промислове, ремісниче та курортне місто. З давніх-давен місто є одним з відомих центрів шовкової промисловості Азербайджану. В даний час Шейковий комбінат, що діє в Шеки, будучи найбільшим підприємством нашої країни такого типу, відіграє важливу роль в економічному базисі міста Шеки. Інші головні великі підприємства міста – це Тютюново-ферментаційний завод, електрична станція модульного типу, Швейна фабрика, Консервний завод, м'ясо-молочний комбінат, Винний завод та ін.

Джерело приросту населення місті Шеки, утворює той самий природний приріст, що у недавньому минулому. Природний приріст населення останніми роками збільшився.

Другим за чисельністю населення у північних прикордонних районах місто – це Хачмаз. За даними 2022 року, у місті проживає 43,2 тис. населення (АГКС, 2022: 68). Місто Хачмаз розташоване на березі Гудялча, на висоті 50 метрів над рівнем моря. У руслі цієї річки колись був відомий порт Нізабад. Розташування міста Хачмаз на караванному торговому шляху, сприяло його прискореному зростанню. Будівництво Хачмазької станції на залізничній колії Баку-Махачкала, будівництво, якого було завершено на початку ХХ століття, перетворило місто на важливий транспортний вузол. 1930 року місто стало районним центром. А збудований у 1945-1954 роках Хачмазький Консервний комбінат довгий час був одним із найбільших за виробничою потужністю підприємств на європейському континенті. Відповідно до програми “Столиці Народної Творчості на 2010-2014 роки” Міністерства Культури та Туризму, у 2013 році Хачмаз був оголошений столицею легенд Азербайджанської Республіки.

Систему міського заселення північних прикордонних міст виразно можна побачити з таблиці 1.

Таблиця 1

Угрупування міських населених пунктів за кількістю населення у північних прикордонних районах (на початок 2022 року)

Райони	Кількість міських населених пунктів	З них за кількістю населення										
		0-201	201-500	501-1000	1001-2000	2001-3000	3001-5000	5001-10000	10001-15000	15001-20000	20001-30000	Вище 30000
Шеки	3		1			1						1
Загатала	2								1		1	
Балакен	2			1					1			
Гах	1								1			
Габала	4							2	2			
Огуз	1							1				
Гусар	2					1				1		
Хачмаз	14	7	2		1	1	1			1		1
Усього	29	7	3	1	1	3	1	3	5	2	1	2

Дані: (АГКС, 2022).

Третім пунктом у північному прикордонному регіоні за чисельністю населення є місто Загатала. Місто розташоване на південному схилі Великого Кавказького хребта, на висоті 510 метрів над рівнем моря, на березі Талача, біля Євлах-Балакенського шосе. За даними на початок 2022 року у місті Загатала проживає 21,8 тис. населення. У формуванні Загатали як міського населеного пункту важливу роль відіграла адміністративно-управлінська функція, яку вона виконувала. Основу економічної бази міста складають підприємства, що займаються переробкою сільськогосподарської сировини. Основними виробничими підприємствами є парфумерно-косметична фабрика, меблева фабрика, Тютюново-ферментаційний завод, Консервний завод та ін. Поряд з цим у місті діють туристичні установи, готелі та інші інфраструктурні об'єкти. Деяка частина міського населення зайнята сільським господарством у приміській зоні. У період між двома переписами (1999-2009 рр.), приріст населення місті Загатала становив 1831 людина (таблиця 2). Однак, у Загаталі продовжує залишатися невідповідність між новими робочими місцями і демографічним потенціалом, що зростає. Значна частина зростаючих трудових резервів мігрує межі міст. Місто не в змозі виконувати на бажаному рівні роль опорного каркасу системи розселення адміністративного району. А це потребує удосконалення економічного базису міста за рахунок трудомістких галузей господарства.

Четвертий пункт регіону з демографічного потенціалу, це місто Гусар. Місто розташоване на висоті 680 метрів над рівнем моря, на березі річки Гусар. За даними на початок 2022 року, у місті проживає 18,6 тис. населення. Місто Гусар, назване за своє географічне положення "Північною брамою", є найбільшим населеним пунктом на півночі Азербайджану. В адміністративному управлінні міста знаходиться також селище Самур із 2,4 тис. населення.

П'ятим пунктом північних прикордонних районів за демографічним потенціалом це місто Габала. Місто розташоване на південному схилі Великого Кавказу, на правому березі річки Демірапаран, у лісовій зоні, на висоті 900 метрів над рівнем моря. У місті Габала, за даними 2022 року, мешкає 14,1 тис. населення. Крім того, в адміністративному управлінні міста є 3 селища. Це селище Бум із населенням у 6 тис. осіб, селище Нідж із населенням у 6,3, та селище Вандам з населенням у 10, 5 тис. осіб. Незважаючи на зростання в економічному базисі міста Габала, поки його рівень відстає від вимог внутрішнього демографічного потенціалу. Основні промислові галузі – це підприємства харчової промисловості.

На наступному ступені влаштувалося місто Гах із населенням 14,5 тис. осіб. Місто розташоване на висоті 600 метрів над рівнем моря, у басейні річки Кюрм'юк.

Економічний базис міста Гах розвинений дуже слабо. Функціонують малооб'ємні харчові та частково промислові підприємства, що працюють на основі місцевої сировини. Взагалі, не вистачає робочих місць за зростаючою чисельністю та віково-статевим складом населення. Тому місто має негативний баланс в обміні населенням із навколишніми територіями. Навіть певна частина міського населення мігрує до промислово розвинених регіонів, особливо, до міста Баку.

У місті Балакен, розташованому на схилах гір Великого Кавказу, на березі річки Балакен, мешкає 14,1 тис. (АГКС, 2022: 68). А в селищі Габагчел, яке знаходиться в його адміністративному управлінні, оселилося 1 тис. населення. Місто Балакен розташоване над магістральною дорогою Євлах-Лагодехі, на кордоні з Республікою Грузія, на відстані 100 км від його столиці Тбілісі. Цей чинник відіграв позитивну роль соціально-економічному розвитку міста Балакен. Наявність вільного пересування у радянський період ще більше впливало цей позитивний процес. Обмеження пересування після здобуття незалежності справило свій негативний вплив на соціально-економічний розвиток міста Балакен, і в цілому, адміністративного району. Поряд зі слабким економічним базисом, саме під впливом даного фактора під час останніх двох переписів (1999-2009-х років), приріст населення у місті становив лише 4,9 відсотків. А це дуже низько, майже в п'ять разів нижче за середньореспубліканські показники (таблиця 2). Однак, якщо поглянемо на останні два роки (2021-2022 рр.), то побачимо різке збільшення населення міста Балакен. Він навіть посідає друге місце серед північних прикордонних районів за чисельністю населення. Так, у період з 2009 по 2022 рік, чисельність населення у місті Балакен збільшилась на 5216 тис. осіб. Третім пунктом у північному прикордонному регіоні за чисельністю населення є місто Загатала. Місто розташоване на південному схилі Великого Кавказького хребта, на висоті 510 метрів над рівнем моря, на березі Талача, біля Євлах-Балакенського шосе. За даними на початок 2022 року у місті Загатала проживає 21,8 тис. населення. У формуванні Загатали як міського населеного пункту важливу роль відіграла адміністративно-управлінська функція, яку вона виконувала. Основу економічної бази міста складають підприємства, що займаються переробкою сільськогосподарської сировини. Основними виробничими підприємствами є парфумерно-косметична фабрика, меблева фабрика, Тютюново-ферментаційний завод, Консервний завод та ін. Поряд з цим у місті діють туристичні установи, готелі та інші інфраструктурні об'єкти. Деяка частина міського населення зайнята сільським господарством у приміській зоні. У період між двома переписами (1999-2009 рр.), приріст населення місті Загатала становив 1831 людина (таблиця 2). Однак, у Загаталі продовжує залишатися невідповідність між новими робочими місцями і демографічним потенціалом, що зростає. Значна частина зростаючих трудових резервів мігрує межі міст. Місто не в змозі виконувати на бажаному рівні роль опорного каркасу системи розселення адміністративного району. А це потребує удосконалення економічного базису міста за рахунок трудомістких галузей господарства.

Четвертий пункт регіону з демографічного потенціалу, це місто Гусар. Місто розташоване на висоті 680 метрів над рівнем моря, на березі річки Гусар. За даними на початок 2022 року, у місті проживає 18,6 тис. населення. Місто Гусар, назване за своє географічне положення "Північною брамою", є найбільшим населеним пунктом на півночі Азербайджану. В адміністративному управлінні міста знаходиться також селище Самур із 2,4 тис. населення.

П'ятим пунктом північних прикордонних районів за демографічним потенціалом це місто Габала. Місто розташоване на південному схилі Великого Кавказу, на правому березі річки Демірапаран, у лісовій зоні, на висоті 900 метрів над рівнем моря. У місті Габала, за даними 2022 року, мешкає 14,1 тис. населення. Крім того, в адміністративному управлінні міста є 3 селища. Це селище Бум із населенням у 6 тис. осіб, селище Нідж із населенням у 6,3, та селище Вандам з населенням у 10, 5 тис. осіб. Незважаючи на зростання в економічному базисі міста Габала, поки його рівень відстає від вимог внутрішнього демографічного потенціалу. Основні промислові галузі це – підприємства харчової промисловості.

На наступному ступені влаштувалося місто Гах із населенням 14,5 тис. осіб. Місто розташоване на висоті 600 метрів над рівнем моря, у басейні річки Кюрм'юк.

Економічний базис міста Гах розвинений дуже слабо. Функціонують малооб'ємні харчові та частково промислові підприємства, що працюють на основі місцевої сировини. Взагалі, не вистачає робочих місць за зростаючою чисельністю та віково-статевим складом населення. Тому місто має негативний баланс в обміні населенням із навколишніми територіями. Навіть певна частина міського населення мігрує до промислово розвинених регіонів, особливо, до міста Баку.

У місті Балакен, розташованому на схилах гір Великого Кавказу, на березі річки Балакен, мешкає 14,1 тис. (до початку 2022 року). А в селищі Габагчел, яке знаходиться в його адміністративному управлінні, оселилося 1 тис. населення. Місто Балакен розташоване над магістральною дорогою Євлах-Лагодехі, на кордоні з Республікою Грузія, на відстані 100 км від його столиці Тбілісі. Цей чинник відіграв позитивну роль соціально-економічному розвитку міста Балакен. Наявність вільного пересування у радянський період ще більше впливало цей позитивний процес. Обмеження пересування після здобуття незалежності справило свій негативний вплив на соціально-економічний розвиток міста Балакен, і в цілому, адміністративного району. Поряд зі слабким економічним базисом, саме під впливом даного фактора під час останніх двох переписів (1999-2009-х років), приріст населення у місті становив лише 4,9 відсотків. А це дуже низько, майже в п'ять разів нижче за середньореспубліканські показники (таблиця 2). Однак, якщо поглянемо на останні два роки (2021-2022 рр.), то побачимо різке збільшення населення міста Балакен. Він навіть посідає друге місце серед північних прикордонних районів за чисельністю населення. Так, у період з 2009 по 2022 рік, чисельність населення у місті Балакен збільшилась на 5216 тис. осіб.

Економічний базис міста Балакен складають підприємства харчової промисловості, що переробляють місцеву сільськогосподарську сировину та задовольняють внутрішні потреби населення. Його основні підприємства – консервний завод, тютюново-ферментаційний завод та інші подібні малі підприємства. Ці підприємства здатні забезпечити лише дуже малу частину місцевих трудових ресурсів. Розташування міста Балакен, і взагалі адміністративного району на кордоні, викликає необхідність його сильнішого розвитку з соціально-економічної точки зору. Створення трудомістких робочих місць, поліпшило забезпечення населення робочими місцями, знизило міграцію населення околиці. Зросла б значення міста Балакен, як опорного центру адміністративного району, і навіть як центру великого ареалу розселення. Місто має відігравати також роль соціально-економічного, духовного центру не лише району, а й наших співвітчизників, які оселилися у сусідній Грузії. З цією метою, у господарській структурі міста мають бути здійснені ґрунтовні зміни. Насамперед, мають бути розвиненіші традиційні спеціалізовані галузі господарства, забезпечено комплексна, що відповідає світовим стандартам, що витримує гостру конкуренцію ринкової економіки, комплексна до останньої продукції обробка виробленої сільгосподарської сировини.

Найменш населеним міським пунктом північного прикордонного регіону є місто Огуз. Місто знаходиться на висоті 700 метрів над рівнем моря, на схід від міста Шекі, на південному схилі Великого Кавказького хребта. За даними на початок 2022 року, у місті Огуз проживає 7,5 тис. населення. Прискорений соціально-економічний розвиток Габали в останні роки створив умови і для забезпечення роботою деякої частини населення Огуза. І це сприяло осіданню населення на місцях та зниженню міграції на околиці. Незважаючи на це, і тут є нестача робочих місць пропорційно демографічному потенціалу. Тому, порівняно з іншими містами регіону, демографічний розвиток регіону йде слабо (таблиця 2). Соціально-економічний базис міста Огуз має розвиватися на такому рівні, щоб у своїй матеріальній та соціальній інфраструктурі в цьому місті міг сконцентрувати не лише свій, а й демографічний потенціал сіл, що є під його адміністративним управлінням.

Місто Огуз. Загалом у північних прикордонних районах для міського розселення є широкий демографічний потенціал. Збереження демографічного потенціалу, що росте, на місцях за рахунок соціально-економічного потенціалу, доцільно також у плані стратегічного розташування цього регіону вздовж кордонів, і зниження демографічного тиску на місто Баку.

На другій таблиці дана чисельність населення та її динаміка у містах та селищах північних прикордонних районів за 1999, 2009, 2021 та 2022 роки. Як і видно з таблиці, у північних прикордонних районах було 17 міських населених пунктів у 1999 році, а в 2009, 2021 та 2022 роках 30. Так, села Вендам, Нідж та Бум у Габалінському районі набули статусу селища в період після 1999 року. А в Хачмазі селища Ашаги Легер, Шімал, Далгали, Мешалі, Самурчай, Гюнешлі, Турист, Сахілляр, Арзу, Єні Хаят перебували у низці міських населених пунктів вже під час перепису населення у 2009 році. У 2009 році чисельність населення була 239064 осіб, у 2021-му 265300, а в 2022-му 265800 осіб. У 1999-2009 роках приріст міського населення становив 41948 осіб, а за 2009-2021 роки 26236 осіб. За рік у минулому періоді 2021-2022 років чисельність міського населення в північних прикордонних регіонах зросла лише на 500 осіб. Загалом, між 1999-2022 роками (за 23 роки) загальне зростання міського населення становило 68684 осіб. І це становить 5,26 % зростання міського населення Азербайджану у період.

Аналіз таблиці 2 вказує на те, що за 23 роки найбільший приріст міського населення був у місті Хачмаз (8106 чол.) та у місті Балакен (5216 чол.). У селищах Вандам, Нідж та Бум приріст населення був також високий. Причина цього пов'язана з тим, що названі населені пункти набули міського статусу після 1999 року (2005 року). Тобто населення цих трьох сіл під час перепису 2009 року було перераховане як міське населення. Населеними пунктами, де зменшилося міське населення, стали селище Істісу (-193 чол.), селище Шоллар (-30 чол.), селище Габагчель (-11 чол.). Через приєднання до міста Загатала у 2010 році, селище Газангюль було розформоване. А в селищах Гюнешлі та Сахілляр, за даними на початок 2022 року, населення не проживає.

Таблиця 2

Чисельність населення та його динаміка у містах та селищах північних прикордонних районів

	Міста та селища північних прикордонних районів	Роки перепису				Зростання (у чол.)			
		1999	2009	початок 2021 року	початок 2022 року	1999-2009	2009-2021	1999-2022	2021-2022 різниця
1	Місто Балакен	8884	9317	14100	14100	433	4783	5216	0
2	Село Габагчель	1011	999	1000	1000	-12	1	-11	0
3	Місто Гах	11719	12328	14500	14500	609	2172	2781	0
4	Місто Габала	11262	12415	14100	14100	1153	1685	2838	0
5	Селище Нідж	5883	5744	6300	6300	5744	556	6300	0
6	Селище Вандам	7665	8943	10500	10500	8943	1557	10500	0
7	Село Бум	4829	4962	5900	6000	4962	938	6000	100
8	Місто Огуз	6410	6891	7500	7500	481	609	1090	0
9	Місто Шекі	61415	62965	65800	65800	1550	2835	4385	0
10	Село Туран	1697	2058	2200	2300	361	142	603	100
11	Селище Челебіхан	----	262	300	300	262	38	300	0
12	Місто Загатала	17941	19772	21800	21800	1831	2028	3859	0
13	Село Газанголь	939	872	----	----	872	-872	---	---
14	Селище Аліабад	8676	10394	11200	11300	1718	806	2624	100
15	Місто Гусар	15539	16466	18600	18600	927	2134	3061	0
16	Селище Самур	1887	2054	2400	2400	167	346	513	0
17	Місто Хачмаз	35094	38974	43000	43200	3880	4026	8106	200
18	Село Шолар	230	197	200	200	-33	3	-30	0
19	Селище Ашаги Лягар	336	338	400	400	338	62	400	0
20	Селище Шимал	451	367	400	400	367	33	400	0
21	Селище Далгали	133	143	200	200	143	57	200	0
22	Селище Мешалі	87	117	200	100	117	83	200	-100
23	Селище Самурчай	64	49	100	100	49	51	100	0
24	Село Гюнашлі	27	25	0	0	25	-25	0	0
25	Селище Турист	37	45	100	100	45	55	100	0
26	Селище Сахільляр	102	103	0	0	103	-103	0	0
27	Село Арзу	1156	1263	1400	1400	1263	137	1400	0
28	Селище Єні Хаят	3653	3485	3900	3900	3485	415	3900	0
29	Селище Істису	2393	2079	2200	2200	-314	121	-193	0
30	Місто Худат	12958	15437	17000	17100	2479	1563	4142	100
	Усього	197116	239064	265300	265800	41948	26236	68684	500
	Республіка Азербайджан	4062700	4727800	5358500	5368500	665100	630700	1305800	10000

Джерело: Перепис населення Азербайджанської Республіки 1999, 2009 року. Том I; ДКЗ Населення Азербайджану 2021 рік. Баку-2022

Примітка: Населені пункти, населення яких виділено червоним кольором, у період після 1999 року набули статусу селища.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

В цілому, економіко-географічний аналіз розвитку міст північних прикордонних районів дозволяє дійти наступних висновків та висунути низку пропозицій:

1. У створенні міських населених пунктів та формуванні їх сучасної системи, провідну роль відіграла організаційно-господарська, соціально-адміністративна управлінська функція, яку вони виконують для навколишніх територій. Іншим містоутворюючим фактором стала харчова промисловість, яка представлена малооб'ємними підприємствами, що в основному спираються на переробку місцевої сільськогосподарської сировини.

2. Хоча створення міських населених пунктів біля регіону має найдавнішу історію, сучасна система міського розселення, переважно, було сформовано у роки радянської влади.

3. Слабка індустріалізація регіону стала причиною виникнення диспропорції між робочими місцями та демографічним рівнем розвитку. Через війну населення як навколишніх територій, а й міст, мігрували на околиці, уповільнивши демографічний розвиток.

4. Надання сільськогосподарської самостійності, приватизація сільськогосподарських земель за умов ринкової економіки, знизило функцію міст як господарсько-організаційного центру навколишніх територій, що негативно вплинуло на розвиток міст.

5. Оскільки міста досліджуваного нами регіону мають дуже слабку економічну базу, вони не можуть на належному рівні відігравати роль опорного каркасу навколишніх територій та цілої системи розселення.

6. Господарську структуру міст слід перебудувати та вдосконалити за рахунок високих трудомістких, переробних промислових галузей, які відповідають сучасним вимогам. Повинна бути створена виробнича та соціальна інфраструктура відповідно до наявної потенційної демографічної бази.

7. Відповідно до демографічної бази та потенціалу, має забезпечено та систематично вдосконалитись сильний соціально-економічний розвиток міста Шеки, яке є одним із важливих центрів опорних каркасів усієї системи розселення республіки.

Литература

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi "Azərbaycanın əhalisi". Bakı, 2022: s. 68.
2. Eminov, Zakir, Əyyubov, Nizami, Səmədov, Qabil, Kərimov, Rövşən, Bədəlov, Etibar, Sadıqov. Məmməd. AMEA ak. H.Ə Əliyev adına Coğrafiya İnstitutu Şəki-Zaqatala iqtisadi-coğrafi rayonunda əhali məskunlaşması və demoqrafik inkişaf problemləri. Bakı-2016, səh.98
3. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Azərbaycan Respublikası əhalisinin siyahıyaalınması 1999-cu il. I cild, səh.64-165.
4. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Azərbaycan Respublikası əhalisinin siyahıyaalınması, 2009-cu il. I cild, səh. 67-223.
5. Yusupov, Q. Sərhəd regionlarının ayrılmalı edilməsi əlamətləri və turizmdə əməkdaşlıq istiqamətləri."Turizm və qonaqpərvərlik tədqiqatları" Beynəlxalq jurnal.Bakı-2015: № 4 s. 204.
6. Eminov, Z.N. Əmək ehtiyatlarından istifadə edilməsinin regional problemləri. Coğrafiya Cəmiyyətinin əsərləri, XII cild. Bakı: 2008. s. 312-317.
7. Əfəndiyev, V.Ə., Nağıyev S.Q. Əhali coğrafiyası. Bakı: Bakı Universiteti, 2006, 338 s.
8. Abdullayeva, G.İ. Sərhədboyu ərazilərdə əhali məskunlaşmasının strateji və geosiyasi zəruriliyi (Şimal sərhəd rayonları təmsalində) Coğrafiya: nəzəriyyə,praktika və innovasiya.Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi; Bakı Dövlət Universiteti Bakı-2015 səh. 251-255.
9. Левчук Є. Проблеми розвитку прикордонних та транскордонних районів Польщі. Вісник Варшавського університету. 2009, no. 3 (31), pp. 307-312.

References

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi "Azərbaycanın əhalisi". Bakı, 2022: s. 68.
2. Eminov, Zakir, Əyyubov, Nizami, Səmədov, Qabil, Kərimov, Rövşən, Bədəlov, Etibar, Sadıqov. Məmməd. AMEA ak. H.Ə Əliyev adına Coğrafiya İnstitutu Şəki-Zaqatala iqtisadi-coğrafi rayonunda əhali məskunlaşması və demoqrafik inkişaf problemləri. Bakı-2016, səh.98
3. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Azərbaycan Respublikası əhalisinin siyahıyaalınması 1999-cu il. I cild, səh.64-165.
4. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Azərbaycan Respublikası əhalisinin siyahıyaalınması, 2009-cu il. I cild, səh. 67-223.
5. Yusupov, Q. Sərhəd regionlarının ayrılmalı edilməsi əlamətləri və turizmdə əməkdaşlıq istiqamətləri."Turizm və qonaqpərvərlik tədqiqatları" Beynəlxalq jurnal.Bakı-2015: № 4 s. 204.
6. Eminov, Z.N. Əmək ehtiyatlarından istifadə edilməsinin regional problemləri. Coğrafiya Cəmiyyətinin əsərləri, XII cild. Bakı: 2008. s. 312-317.
7. Əfəndiyev, V.Ə., Nağıyev S.Q. Əhali coğrafiyası. Bakı: Bakı Universiteti, 2006, 338 s.
8. Abdullayeva, G.İ. Sərhədboyu ərazilərdə əhali məskunlaşmasının strateji və geosiyasi zəruriliyi (Şimal sərhəd rayonları təmsalində) Coğrafiya: nəzəriyyə,praktika və innovasiya.Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi; Bakı Dövlət Universiteti Bakı-2015 səh. 251-255.
9. Levchuk E. Problems of development of border and trans-border regions of Poland, Bulletin of Warsaw University. 2009, no. 3 (31), pp. 307-312.